

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1958**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1958

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden återger ett stycke sidenbrokad, vävd senast 1765 av Abraham Ekstedt. Materialet är silke från "Mulbärs Plantagen vid Lunds Stad". Nordiska museet, Berchska samlingen. Se Ingegerd Henschens uppsats, sid. 47.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1958

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

"JÄMVÄL I NORDEN"

av Ingegerd Henschen

Humanister ser sällan på skalbaggar och väntar sig i allmänhet inte att finna 1700-talsbrokad i ett museum för sådana djur. Särskilda historiska omständigheter ha dock gjort att Lunds Universitets Entomologiska museum kommit att hysa ett förnämt prov på sådant konsthantverk från frihetstiden. Detta hade väl aldrig blivit känt utanför zoologernas krets om föremålet inte hade blivit omnämnt av Yngve Löwegren i hans även för historiker högst njutbara avhandling om Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet (s. 141), där entomologiska museets öden också skildras (se nedan).

Brokadbiten är åtföljd av ett intyg så lydande:

Detta Tyg tillvärfkat af Swänskt Silke ifrån Mulbärs Plantagen wid Lunds Stad, för Hennes Kongl: Höghet Prinsessan Sophia Albertina, som är af Riksens Ständers föranstaltande wid Riksdagen 1766, och uppå theas befallning förfärdigat hos Fabriqueuren Abr. Ekstedt. Hos följande Prof Öfwerlämnas till en åminnelse för framtiden I Lunds Academi Konst Cabbinet.

Löwegren meddelar att tyget enligt kanslersprotokoll 28.2 1770 mottagits genom professor Erik Gustaf Lidbeck.

Sidenprovet är åtföljt av långa härvor silke från samma lundsiska mullbärsträdsodlingar, som funnos i Paradislyckan (gamla lasarettstomten); de förvaras i en särskild glastäckt låda, och i ytterligare en dylik ligger intyget om proveniensens.

Berättelsen om donationen är ett stycke svensk kulturhistoria och ett stycke museihistoria. Kilian Stobaeus var som bekant den egentliga grundaren av den småningom utvidgade samling fossiler, geologiska prov, preparerade växter och djur, fornsaker och etnografica samt allehanda verkliga kuriosas, som långt senare blev till

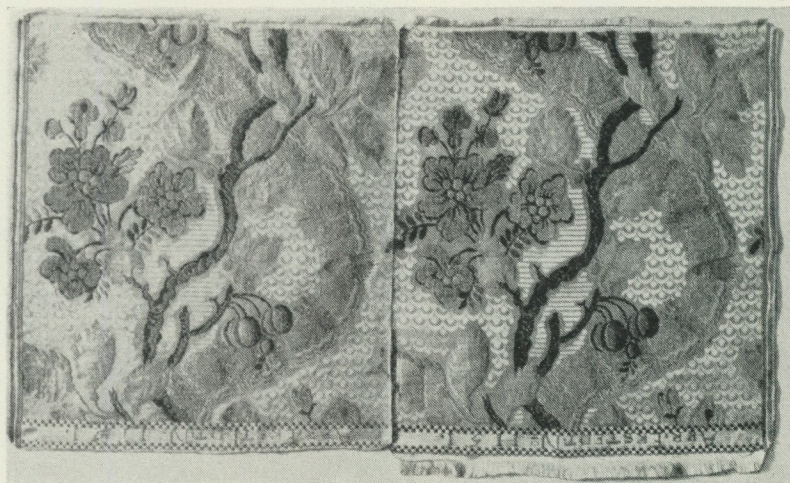
historiska museet, myntkabinettet, fysikum, geologikum, kemikum, zoologiska museet och institutionen och den därifrån som institution skilda entomologiska med dess museum. Det ursprungliga Museum Stobaeans naturhistoriska samling, som först förvarades hemma hos Stobaeus och donerades till akademien 1735, flyttades till akademiens lokaler i gamla Lundagårdshuset och gick tämligen snart nästan helt till spillo genom bedrövliga förvaringsförhållanden, snålhet från myndigheternas sida och ingen eller alltför ringa lön och alltför stor arbetsbörda för dem som skulle ha vård om samlingarna. Kvar finnes ett åttiototal insekter, ett antal konkylier och fossiler, ett svanskelett och de genom Otto Rydbeckes försorg räddade och ordnade resterna av den egentliga kuriosasamlingen, nu i Historiska museet. Samlingen vårdades (eller vanvårdades) efter Stobaei död 1742 av flera efter varandra följande personer. På Linnés förord kom E. G. Lidbeck till Lund 1750 men hade i början av olika anledningar ej mycket att göra med naturaliekabinettet. Han blev plantagedirektör för Skåne och professor i naturalhistoria 1756. För samlingarnas vård och inventering hade han successivt flera medarbetare, och dit kom småningom den sedermera så berömda Anders Jahan Retzius, som var docens i naturalhistoria från 1767. Men han reste till Stockholm samma år och kom ej tillbaka förrän 1772. Det var under dessa mellanår som Lidbeck ensam skötte de ännu ej delade samlingarna och överlämnade brokadbiten till museet.

Det var för Lidbeck alldeles naturligt att denna hörde hemma hos silkesmaskarna i insektsavdelningen. Den var långt mindre en triumf för svenskt konsthantverk än en stor seger för hans egna tränga omsorger om mullbärsträdsodlingen och strävandena att kunna producera svenskt silke. Om samlingarnas vidare öden må endast erinras att Retzius 1783 fått vården om dem efter Lidbeck och blev ordinarie professor 1787. Året efter framställde han en plan på att dela upp museet på helt skilda lokaler efter dess mycket disparata innehåll. Först 1804 fick de zoologiska samlingarna egna lokaler, gamla Kuggis, nu rivet, flyttades därpå under 1840-talet ett par gånger, först till nya huset vid Sandgatans fond, nu biskopshus, därpå till nuvarande Historiska museets byggnad, ett hus från början avsett till biskopshus —

Sidenbrokad, vävd av silke från "Mulbärs Plantagen wid Lunds Stad" av sidenfabrikören Abraham Ekstedt senast 1765. Lunds Universitets Entomologiska museum.

man gjorde således ett högst kristligt byte. 1908 flyttades de entomologiska samlingarna (jämte brokadbiten) tillbaka till Lundagårdshuset, som rymts ut sedan nya universitetsbiblioteket byggts, men fick 1918 sin nuvarande fristad i särskilda lokaler i det då färdigställda Zootis.

Brokadbiten i Lunds Universitets Entomologiska museum (t. v.) har här lagts intill den bit, som tillhör Berchska samlingen i Nordiska museet och som i färg avbildas på omslaget. Bilden visar, att de båda fragmenten är tagna från samma stycke och tillsammans fylla vådens bredd.

Det nyligen framtagna provet från Lund är nästan identiskt likt det förut kända i Berchska samlingen i Nordiska museet (inv.nr 17 648) och har samma från åskådaren räknat uppochnedvända text på ändstycket: ABR: EKSTEDT N° 11 51. Lunda-provet har staden till vänster och Berchs prov har den till höger. Läger man dem intill varandra ser man att de är utklippta ur samma ändstycke, så att sönderskurna detaljer t. v. på Berchs prov fortsätta direkt till höger på den andra biten från Lund. Högst märkligt, faktiskt, att de båda enäggstvillingarna nu efter nära tvåhundra år kunna läggas ihop.

Man får fram följande mått, som skilja sig på några få millimeter, därför att provet från Lund legat framme i dagern, hur länge vet man inte, och därför skrumpnat obetydligt — det är dessutom naturligtvis mycket blekt.

Lundabiten br. 250 mm h. 298 mm.

Berchs bit br. 263 mm h. 309 mm.

I höjden på Berchs stycke är då ej inberäknad en bit varp på något tiotal mm som ej finnes på den andra biten.

Tygets bredd har alltså varit 520 à 528 mm, en normal bredd för en dåtida brokad.

Bottnen är ljusblå, något stötande i grönt, men har varit litet starkare i färg, vilket syns på baksidan särskilt på Berchs prov under silverpartierna. Över ytan — vi föreställler oss att tyget varit helt — löper ett par breda parallella vågband i silverbro-schering (lan och frisé för blankt och matt, enligt Agnes Geijer). På vanligt rokokomönstermaner korsas dessa vågor av grenar lagda åt motsatt håll och vävda i svagt guldkimrande gulgrönt och gräsgrönt. Från de gröna grenarna utgår kvistar med ovala bär eller frukter. För att få rikt liv i ytan är blommornas färger omkastade så att de som är gulskära åt ena hållet är klargula åt andra hållet och vice versa. Mönstret kompletteras av småblad i två nya gröna färger samt av kontureringar i kraftiga toner. Bären är starkt karamellskära i två nyanser med mörka avskuggningar. Baksidan prunkar i ändå grannare färger med ytterligare nyanser som inte ens på Berchs skyddade prov hållit sig intakta. Bottnen är damastvävd i fjällmönster med några streckade partier intill den gröna grenen.

De båda proven är upptill tvärt avslutade mitt i mönstret genom en slätvävd bit. De har således redan från början varit vävda som prover.

Signerade bitar från 1700-talstiden är icke ovanliga — flera finnas i Berchs samling — men så som de är klippta är det svårt att säga om fabrikererna brukade väva in sin signatur bara en gång eller upprepa den i samma rad. Man förstår i varje fall att Abraham Ekstedts avsikt med den fördubblade texten var att dela ut signerade provbitar av detta märkliga alster för present- eller varför inte reklamändamål. Berch fick sin bit 1768, Lidbeck överlämnade sin 1770 till naturaliekabinettet i Lund.

Med Berchs prov följer en påskrift: För hennes Kongl. Höghet Prinsessan Sophia Albertina. Et stycke af 40 alnars längd tillwärfkat af Swänskt silke ifrån Lund och Drottningholm, genom Fabriqueuren Abraham Ekstedt, som hitskiänkt profwet i Novemb. 1768. And. Berch.

För
Hennes Kongl Höghet Prinsessan
Sophia Albertina

Et flycke af 40. alnar: längd tillwår-
kad af Swänskt Silke ifrån Lund och
Drottningholm, genom Fabriqueuren Abraham
Ekstedt, som tillfriskat provet i Novemb. 1768.

And. Berch

Påskrift av Berch på det stycke karduspapper, som omger brokadprovet
i Berchska samlingen.

Texten är ju snarlik den som följer Lundaprovet, i vilken dock
ingenting står om silke från Drottningholm, kanske för att glädja
och smickra Lund.

Siffran 51 vid signaturen betecknar möjligen det femtioförsta
mönstret eller sorten som Ekstedt vävde upp. Det kan inte röra
sig om antalet stycken, efter vad man kan förstå. Inte heller är
det ett årtal för fabriken grundande, då detta skedde först då
han fick privilegium, på julafton 1754. Enligt hallrätts- och seder-
mera efter 1766 fabriksberättelserna började han verksamheten i
mindre skala med sju vävstolar och 21 arbetare, mest kvinnor,
samt utvidgade den småningom kraftigt medan den sedan åter
reducerades framför allt med avseende på antalet stolar. Ekstedt
ingick 1759 kompanjonskap med fabriksbokhållaren Collander,
men Ekstedt signerade ensam, då Collander ju inte var vävare.
Under alla begynnelseåren tillverkades endast tämligen vanliga
sidenvaror, delvis av blygsam lyxkaraktär, som race de Sicile,
droguette, façonnerad gros de tour samt enkla saker som slät och
blommig taft och satin, halvsiden och näsdukar. Men 1765 före-
kommer som nr 11 — jämför signaturen — ett stycke "Silfwer
Brocade om 42^{3/4} alnar". Det stämmer så gott som precis med de
40 alnar Berch uppger, och det är första gången och enda gången

Dansande barn. Oljemålning av Lorens Pasch d.y. Den unga flickan är möjligen Sofia Albertina. Nationalmuseum.

före 1770 som Ekstedt talar om silverbrokad utom år 1767, då han vävde två stycken, tillsammans 54 alnar äkta silverbrokad, som han uppgav som äkta röd. Synbarligen är det en bit av denna

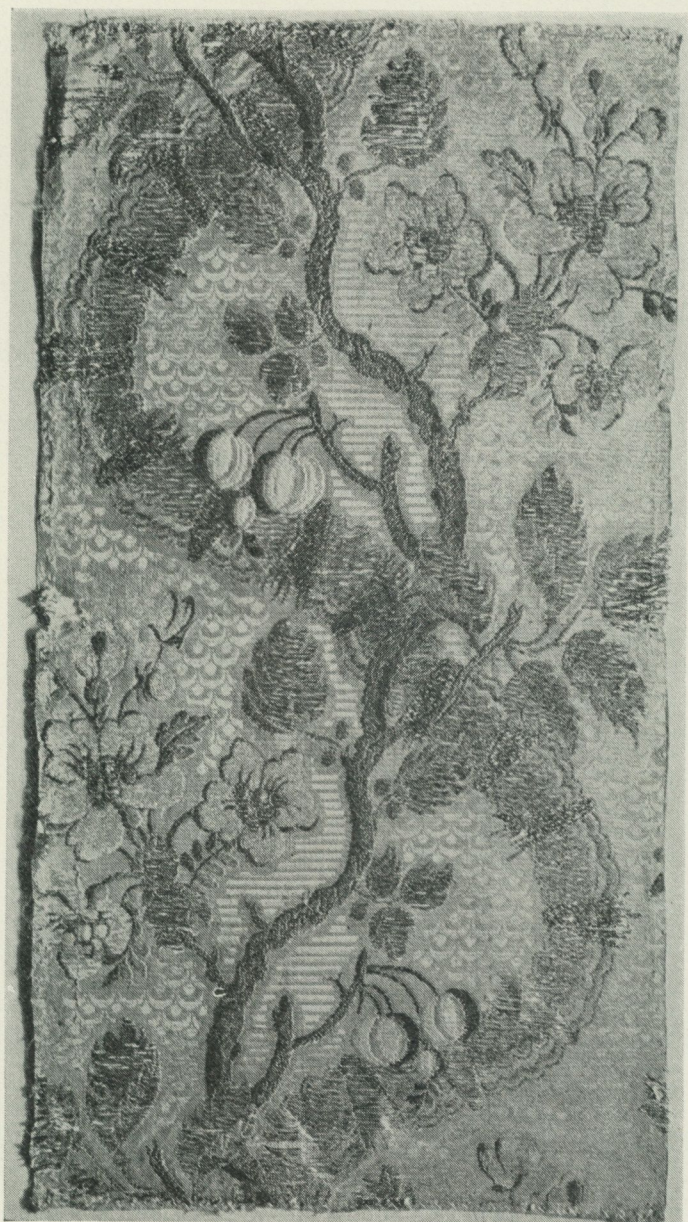
röda brokad som 1925 donerades till Nordiska museet av greve Axel Ridderstolpe på Fiholm, där biten ingått i en samling arvegods. Detta tyg är nu starkt blekt till tegelskärt men visar en högröd färg på baksidans av silverslingan skyddade partier. Blommorna är här blå med kraftiga mörka blå konturer och liksom på de andra bitarna vävda med sniljer, så att de bilda svag relief med sammetsverkan.

Brokaden (den blå) redovisas av Ekstedt i hans 1765 till hallrätten lämnade förteckning. Enligt intyget i Lund är den förfärdigad på ständernas befallning och föranstaltande vid riksdagen 1766. Hur det nu förhåller sig därmed, om ständerna redan 1765 — riksdagen varade ju fram över årsskiftet — befallt att sidenet skulle vävas eller om arrangemanget med donationen till Sofia Albertina kom i efterhand, sedan man sett tyget, kan ej avgöras. I varje fall vävde Ekstedt ingen silverbrokad 1766.

Sofia Albertina var vid denna tid tretton år, en lämplig ålder för en ung prinsessa att få ett sådant praktstoff till klänning. Är det rentav den hon har på sig på Paschs målning Dansande barn (Nationalmuseum), där flickan väl nu för tiden anses föreställa Sofia Albertina? Den blå färgen stämmer precis. Stoffet i volangerna har svagt antydde rosafärgade blommor och aningen till silverskimmer. Målningen är ju ofullbordad, och Pasch var ju ingen stoffmålare i rang med Roslin och har kanske inte tänkt eller förstått att direkt porträttera tyget, endast antyda dess karaktär av blommighet. — Han kom hem från utlandet under året 1766 och blev strax målaren på modet. Det är frestande att föreställa sig att han fick till uppgift att låta prinsessan posera i sin nya fina klänning.

Eller vad gjorde hon av brokaden och vart har den tagit vägen? Enligt Berch var vävstycket (liksom enligt Ekstedts uppgift) 40, möjligen 42 alnar (man får räkna ifrån provbitarna). Det blir omkring 24 m, bra mycket till en klänning även med dåtida kjolvidd och starkt rynkade volanger.

Berchs provbit avbildades, och Ridderstolpes tyg, som förf. just funnit, omnämndes i den uppsats som förf. publicerade i Svenska Slöjdföreningens tidskrift 1921 jämte en del av de övriga svenska sidentygerna. De flesta var då redan kända genom Sigurd

*Sidenbrokad med guldgul, damastmönstrad botten, vävd
av silke från Drottningholms odlingar. Nordiska museet.*

Wallins uppsats i Rig 1920. I denna hans uppsats, Siden-droguet, finner man egentligen för första gången fylliga uppgifter om de svenska sidenvävarna på 1700-talet. Ännu ett likartat brokadstycke av svenskt silke från Drottningholm, omtalades och avbildades i uppsatsen 1921. Det är ändå praktfullare än Sofia Albertinas och har kanske en flottare teckning och rikare verkan genom sina granna färger mot starkt guldgul damastmönstrad botten med strödda småblommor och snedrutade partier. Jean Eric Rehn är mästaren till mönstret. Denna gula brokad och den blå ha mycket typiska rokokomönster och skilja sig mycket i typen från övriga stela paradstoffer ritade av samma konstnär, om man undantar den tidiga karmosinröda guldbrokaden för det rum på Stockholms slott, som sedermera kallades Gustaf III:s paradsängkammare. Den vävdes av Peyron 1753 och har kvar mycket av rokokons mjukhet och naturalism. Adolf Fredriks kröningsdräkt, 1751 vävd av Peyron och så gott som säkert ritad av Rehn, är också besläktad i mönstret med brokaderna. Det är emellertid ej känt om Rehn också ritat den blå brokaden för Sofia Albertina, men högst sannolikt, då den vävdes för en kunglig person. Vem som vävt den guldgula brokaden är ej klart, och om man väl måste tro att det är Peyron, så har han i sina redogörelser så mycket praktstoffer utan närmare beskrivningar att det är vanskligt att peka på just detta tyg i hans produktion.

Vad själva råvaran till brokaden beträffar så vet man ju med säkerhet att silket är från de svenska plantagerna i Lund och på Drottningholm. Dock vet man inte med bestämdhet om silket både i damastbotten och i de många sorter och färger, som ingå i det rika mönstret, är inhemska.

Innan Lidbeck kom till Lund 1750 existerade där inga mullbärsträdplanteringar. Linné såg på sin skånska resa mullbärsträd på åtskilliga ställen men gjorde inga anteckningar om sådana i Lund. Lidbeck blev föreståndare för botaniska trädgården och började snart plantera mullbärsträd samt skrev 1756 om silkesodling i Vetenskapsakademiens handlingar. I instruktionen för honom som på ständernas befallning utfärdades samma år talas om de vid Lund påbegynta plantager av vita mullbärsträd (samt färgväxter m. m.) som han bör med all möjlig flit söka att

utvidga. Han ålägges också att skaffa 2—4-åriga plantor på begäran från sådana personer som vilja anlägga plantager.

Från planteringen vid Kanton på Drottningholm uppvisades för Vetenskapsakademien silkesprover för första gången 1753, och 1755 stiftades den av Fehrman graverade medaljen för nitiska silkesodlare (JÄMVÄL I NORDEN, med bild av en silkesmask på ett mullbärsträdsblad samt texten MULBÄRS TRÄNS PLANTERINGAR), se slutvinjetten! Även över ständernas besök 1762 på Drottningholms manufakturer slogs ett par medaljer med inskrifterna INGENIUM PRETIOSIUS AURO och NOSTRO GRANDESCUNT AUCTA LABORE, vilka den formulerings-skicklige numismatikern Carl Reinhold Berch fint översatt med SNILLE ÄR DYRBARARE ÄN GULD och GENOM VÅRT BEMÖDANDE FÖRÖKAS DE OCH FÅ TILLVÄXT.

Så förfärligt mycket silke blev det väl inte varje år av de svenska silkesmaskarna. Det är ju möjligt att man då och då vävde upp några stycken — kanske det här nämnda odaterade gula sidenet — men i varje fall är icke mycket känt därom. Man kan ju ha sparat ihop silke under flera år för att åstadkomma den vackra praktvävnaden för prinsessan. Det var också faktiskt i elfte timmen som man nu kunde skaffa silke från de svenska odlingarna. B. E. Hildebrand meddelar i kommentarer till en av medaljerna, den från 1755, att då de sparsamma mössorna kommo till makten vid riksdagen 1765—1766, så drog de in alla anslag till plantager, vilka därefter småningom tynade bort och dog.

Källor:

Kommerskollegii Arkiv (R A):

Fabriksprivilegier 1723—1781.

Hallrättsberättelser 1741—1766.

Fabriksberättelser 1767—1770.

Berch, Carl Reinhold, Beskrifning öfwer svenska mynt och Kongl. skådepenningar. Stockholm 1773.

Henschen, Ingegerd, Svenska sidenvävnader från sjuttonhundratalet. I Svenska Slöjdföreningens tidskrift 1921.

Hildebrand, Bror Emil, Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer II. Stockholm 1875.

Instruction för historiae naturalis professorn, samt plantage directuren wid

- kongl. maj:ts academie i Lund [E. G. Lidbeck]. Tryckt på riksens höglofliga ständers befallning wid riksdagen 1756. Stockholm 1756.
- Kemner, N. A., Entomologiens historia vid Lunds universitet. I Det femte nordiska entomologmötet i Lund 1936. En redogörelse. Opuscula entomologica I. Lund 1937.
- Löwegren, Yngve, Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet. Ett bidrag till zoologiens historia. Lychnos-Bibliotek 13. Lund 1952.
- Wallin, Sigurd, Siden-droguet. En notis till 1700-talets svenska sidenfabrikation. I Rig. 1920.

